

in Situ

Archaeologica

in Situ vol.14

Sid 65-80

www.insituarchaeologica.com

© Göteborgs universitet 2020

ISSN 2000-4044

Hans Olsson

Värmlands Museum

hans.olsson@varmlandsmuseum.se

Att omvandla platser av betydelse

Förromersk strategi för att befästa social hierarki?

This article concerns the transformation and re-use of archaeological sites during the pre-Roman Iron Age in the southern part of Värmlandsnäs in the county of Värmland, Sweden. Sites such as rock-carving- and burial sites in this limited geographical area have been re-used and transformed for other functions than their original purpose and within a limited timeframe of a few hundred years. The article discusses potential causes for this action from a socio-economical perspective and how these may have played a role in the restructuring of the landscape during times of change, where older sites were used to validate power structures.

Inledning

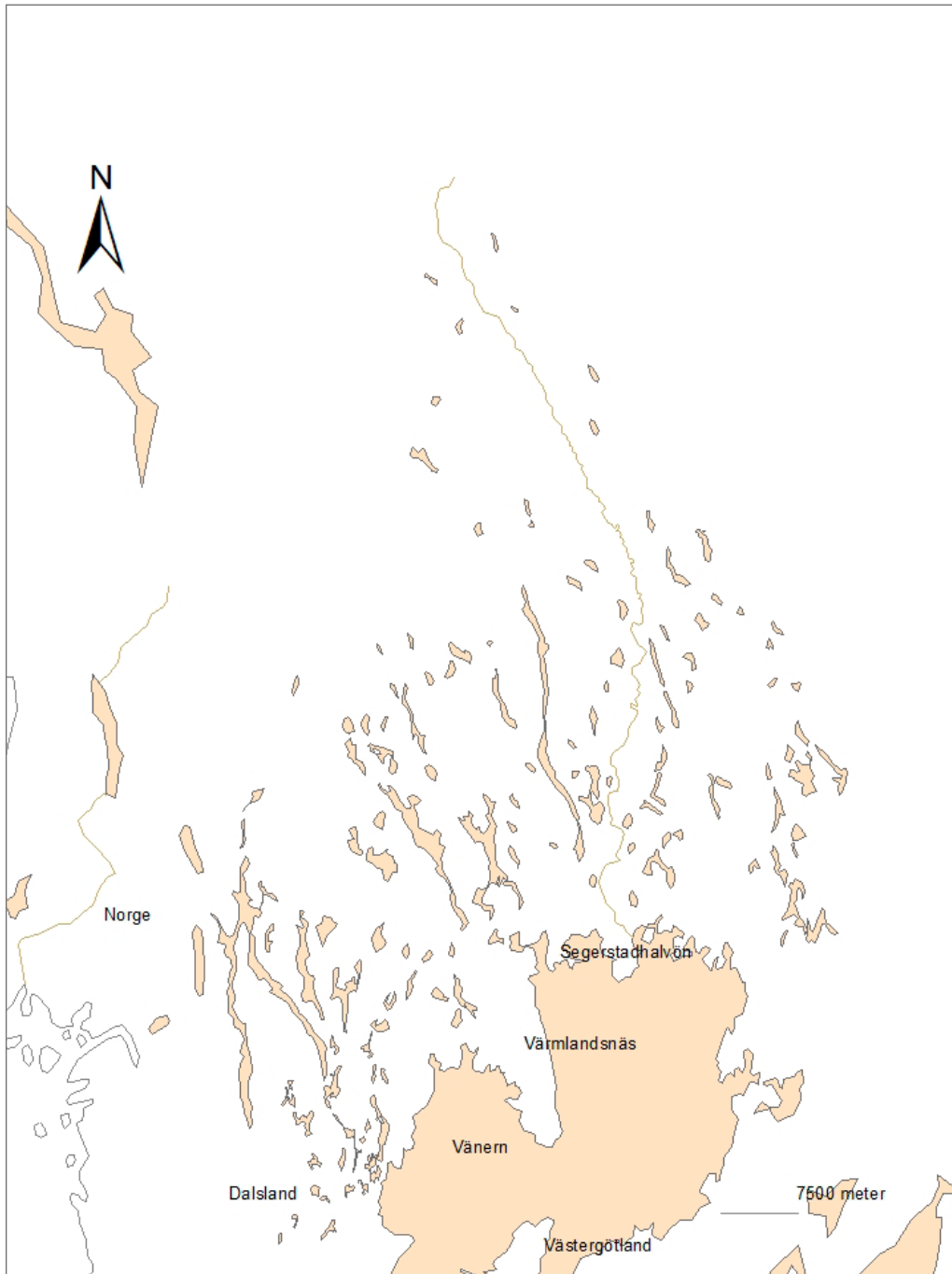
Inom ett begränsat område på södra Värmlandsnäs har man under förromersk järnålder lagt ner ett stort arbete på att omvandla flera äldre platser. Dessa platser kan inte sägas ha utgjort spektakulära monument, utan de har bestått av lämningar efter mindre synliga aktiviteter. Att så mycket arbete lagts ner inom ett begränsat område och inte i första hand berört synliga monument gör det än mer anmärkningsvärt. Vad kan ha legat bakom?

Jag vill argumentera för att omskapandet av de äldre platserna har varit ett led i att stärka kontrollen över området i en tid av kraftig bebyggelseexpansion, ett skeende där gamla strukturer och maktcentra kunnat ifrågasättas. I tidigare arbeten har jag uppmärksammat just denna del av Värmland, södra Värmlandsnäs, som den del av landskapet som från mellersta bronsåldern kom att ta emot många impulser söderifrån, vilket enligt min mening ledde fram till att området blev en del av den så kallade sydskanandinaviska bronsålderskulturen (Olsson 2014). Av allt att döma fortsatte Värmlandsnäs att ta emot starka impulser söderifrån även under äldre järnåldern, vilket inte minst den varierade fornlämningsbilden i området visar.

Kontinuitet eller återbruk

Exemplen på hur man under förhistorisk tid använt en och samma plats under en lång följd av år är många. Ibland kan detta tolkas som ett mer eller mindre kontinuerligt bruk av en plats, medan det andra gånger finns tecken på att man betydligt senare har knutit aktiviteter till mycket gamla platser. Det finns exempelvis tydliga tecken på att kuströsen längs norrlandskusten blivit aktivt ombyggda och omstrukturerade (Bolin 1999, s.57). Från Bohuslän finns platser som det så kallade "Monumentet" där en rad olika aktiviteter ägt rum under mycket lång tid (Munkenberg 2004). På samma sätt kan vissa hållristningsplatser uppvisa spår efter lång användning, dels i form av att man knackat in nya ristningar intill gamla, dels på så sätt att man helt eller delvis huggit över äldre ristningar. Undersökningar av kulturlager invid hållristningar visar också många gånger tecken på långvarigt bruk (Bengtsson 2004, Ling 2008, Olsson 2016). Även bronsålderns kulthus kan i flera fall uppvisa spår efter aktiviteter som ägt rum långt efter det att deras ursprungliga användning kanske upphört (Victor 2002).

När en plats visar tecken på återbruk efter lång tid, har arkeologer främst velat tolka detta som att människor velat skapa en referens eller ett förhållningssätt till det förflutna och/eller till förfäderna. Inom arkeologisk forskning har man gärna vela tolka det som att detta har varit ett sätt att stärka sin identitet och legitimitet, referera till ursprung eller skapa en kontinuitet (Hållans Stenholm 2012). I fokus för sådana tolkningar har främst varit olika slags monument. Monument är i sig ett begrepp som inte låter sig definieras exakt, men vanligen avses ett större

1. |
Karta över vänerområdet.
Map of the region of Lake Vänern.

minnesmärke efter en person eller händelse (NE ordbok 1996, s.398). I arkeologiska sammanhang avses vanligen större anläggningar, exempelvis större rösen eller högar. Monument i sig är i regel tolkade som en elits sätt att visa politisk och ekonomisk makt. Ett återbruk av ett monument skulle därför kunna vara ett sätt att legitimera en ny elit. Dessutom är det inte vem som helst som kan bygga ett monument och inte heller förvandla (återbruka) det. När ett monument förvandlas/återbrukas har det vanligen skett vid brytningstider (Hållans Stenholm 2012).

De platser jag vill uppmärksamma i denna artikel är inte att betrakta som monument ur ett traditionellt perspektiv. I ett av fallen blir dock resultatet av förvandlingen ett monument. De andra platserna måste ha varit kända, men de har knappast stukit ut i landskapet på ett visuellt sätt. Återbruket av dem visar inte bara att de varit kända, utan också att de varit betydelsefulla för människorna i omgivningen. De har varit så pass betydelsefulla att man valde att omskapa dem, trots att de som sagt var inte utgjorde några monument.

Förromersk järnålder i Värmland

Det är med början under förromersk järnålder som de platser jag vill beskriva har omvandlats. I Värmland framträder förromersk- och äldre romersk järnålder som en period som avsatt många spår; boplatzlämningar, ensamliggande härdar och gravar. I vissa delar av södra Värmland ser perioden ut att ha varit särskilt expansiv, vilket bland annat märks på så sätt, att man genom att anlägga många gravar gör ett tydligare ianspråktagande av områden som tidigare ser ut att ha varit glest befolkade. Särskilt tydligt är detta på östra och sydöstra Värmlandsnäs och på Segerstadshalvön väster om Karlstad. Det märks också genom att påfallande många anläggningar ¹⁴C-daterats till perioden. Andra tecken på att större landområden tagits i anspråk är de härdar från perioden som ofta ligger ensamma eller i små grupper och som inte kan knytas till egentliga boplatser. Istället är det troligt att de kan kopplas till en ökad betesdrift, vilket bland annat Maria Pettersson har argumenterat för i fråga om Östergötland (Pettersson 2006).

Ett annat tecken på en ändrad markanvändning i jämförelse med bronsåldern är tydliga belägg för en ökad spannmålsodling (Olsson 2014, s.78f). En sammanställning av resultaten i utgrävningsrapporter i Värmlands Museums arkiv visar inte bara detta, utan också att man verkar ha odlat betydligt fler sorters spannmål än tidigare. Många platser, såväl gravplatser som boplatser och hållristningsplatser, visar sig också ha kontinuitet från bronsåldern och hela äldre järnåldern.

Berg i Millesvik

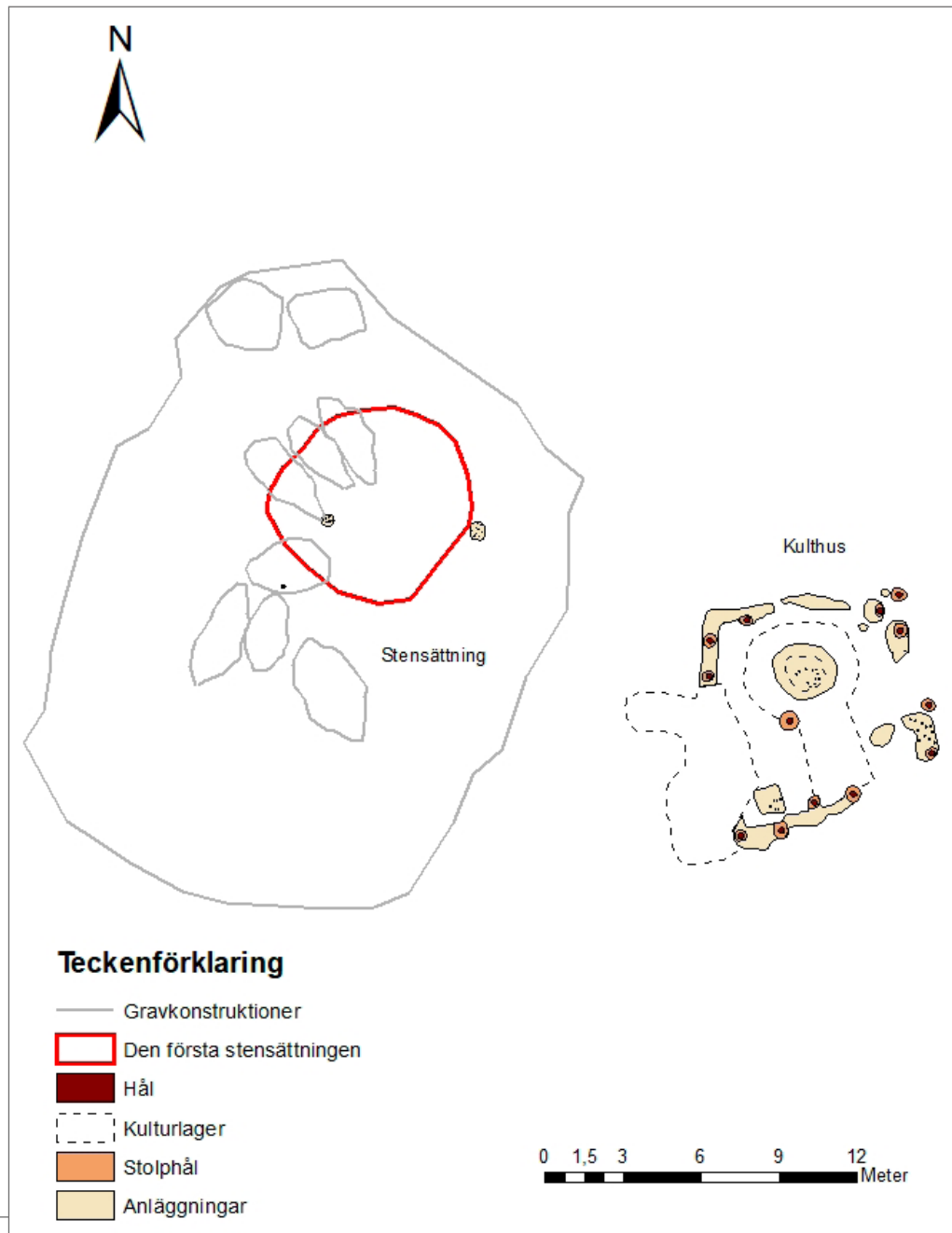
Vid gården Berg i Millesvik undersöktes 2007 lämningar som uppvisar likheter med de "kultberg" eller stenklädda berg som har undersökts på Västkusten och

som har beskrivits av Munkenberg och Lönn (Munkenberg 2012 och Lönn 2014). Likheterna består framför allt i att platserna brukats under lång tid och att man kunnat belägga spår efter många olika aktiviteter, däribland gravläggningar och förekomsten av kulthus. Det finns också skillnader där fornlämningarna vid Berg inte kunde uppvisa ett stenklytt berg på samma sätt som de som beskrivs av Munkenberg och Lönn. Där fanns istället en väl sammansatt och tydligt avgränsad stensättning som täckt äldre lämningar.

Gården Berg ligger, precis som namnet indikerar, högt med utsikt över Vänern och med Dalsland synligt i fjärran på andra sidan sjön. Omgivande landskap är mestadels flackt och består idag av åkermark. Gårdens placering sticker alltså ut i jämförelse med de andra i närområdet. På gården har arkeologiska undersökningar utförts vid två tillfällen. 2006 gjordes en mindre undersökning av delar av en förromersk boplats (Olsson 2009). Året därpå undersöktes gravar och ett kulthus av stolptyp. Det är den senare undersökningen som hamnar i fokus här.

Berg ligger centralt i ett område där lämningarna från bronsåldern och äldre järnåldern är som allra flest i Värmland och området kan av den anledningen liknas vid ett centrum på Värmlandsnäs. Undersökningen 2007 visade att de äldsta kända lämningarna på platsen var ett kulthus av stolptyp och en intilliggande plats för bronsgjutning, den hittills enda som säkert kunnat beläggas från förhistorisk tid i Värmland. Kulthuset har daterats till 835–785 BC och bronsgjutningsplatsen tolkas ha varit samtida. Denna tolkning bygger på att likartade degelfragment påträffats både i kulhusets stolphål och vid gjutningsplatsen cirka tio meter från kulthuset. Den senare har vid något tillfälle byggts över med en rund stensättning. Exakt när detta har skett är oklart, men det bör ha skett före 400 BC, eftersom brända ben som placerats sekundärt i stensättningen kunnat dateras till denna tid (Olsson 2008).

Med start omkring 400 BC omformas platsen ytterligare. Nu påbörjas arbetet med att bygga om stensättningen. Framför allt sker det genom att man låter anlägga flera skeppsformiga gravar som delvis byggs in i den redan befintliga stensättningen, delvis invid den samma. Totalt anlades sex, eller möjligen sju skeppsformiga gravar på platsen, varav några har kunnat dateras. Dateringarna visar att åtminstone tre av de skeppsformade gravarna är från perioden 400–100 BC. De övriga har troligen anlagts senare, under romersk järnålder, men från dessa gravar saknas dateringar på grund av att benmaterialet var för litet för ¹⁴C-datering. Antagandet att de anlagts senare än de förromerska gravarna bygger främst på gravarnas placering gentemot den äldre stensättningen och de daterade skeppssättningarna. Slutligen har alltihop täckts av en stor stenpackning, vilket resulterade i en stensättning som var 24 × 18 meter stor (se figur 2). Detta har troligen skett under romersk järnålder eller folkvandringstid, då den yngsta daterade anläggningen från platsen, en kokgrop, daterats till 260–510 AD (Olsson 2009).

2.

Planritning över undersökningarna vid Berg 2007. Till vänster i bild är den större stensättning som undersöktes markerad med grå yta. Inom denna är sju skeppsformiga stensättningar markerade centralt inom stensättningen. Inom den större stensättningen är med rött markerat den stensättning som var den ursprungliga graven på platsen. Denna dölde delvis en gjutningsplats för bronshandverk. Under stensättningen fanns också två hårdar. I bildens högra del syns det kulthus av stolptyp som daterats till yngre bronsåldern. Inom kulthuset fanns också en kokgrop som daterats till mellan 260–510 AD.

Plan of the archaeological excavation at Berg in 2007. The excavated larger stone setting is marked as a grey area on the left side of the picture. Within this area, seven stone settings shaped as ships are marked in the central part of the stone setting. Inside the larger stone setting, the stone setting that was the original grave of the site is outlined in red. The latter partially covered a casting site for bronze crafting. Two hearths were also encountered underneath the stone setting. On the right-hand side of the picture the cult house is visible; it was of a type built of posts and dated to the late Bronze Age. Inside the cult house there was a cooking pit, dated to the period AD 260–510.

På samma höjd som kulhuset och stensättningen återfinns ytterligare två stensättningar, 18,5×13 meter och 10,5×8 meter stora. Dessa har inte undersökts. Trots detta signalerar gravarnas placering på höjden, liksom deras storlek, att människorna på platsen varit måna om att markera dess betydelse, något som också återbruket av platsen och skapandet av den 24x18 meter stora stensättningen visar.

Åsen i Millesvik

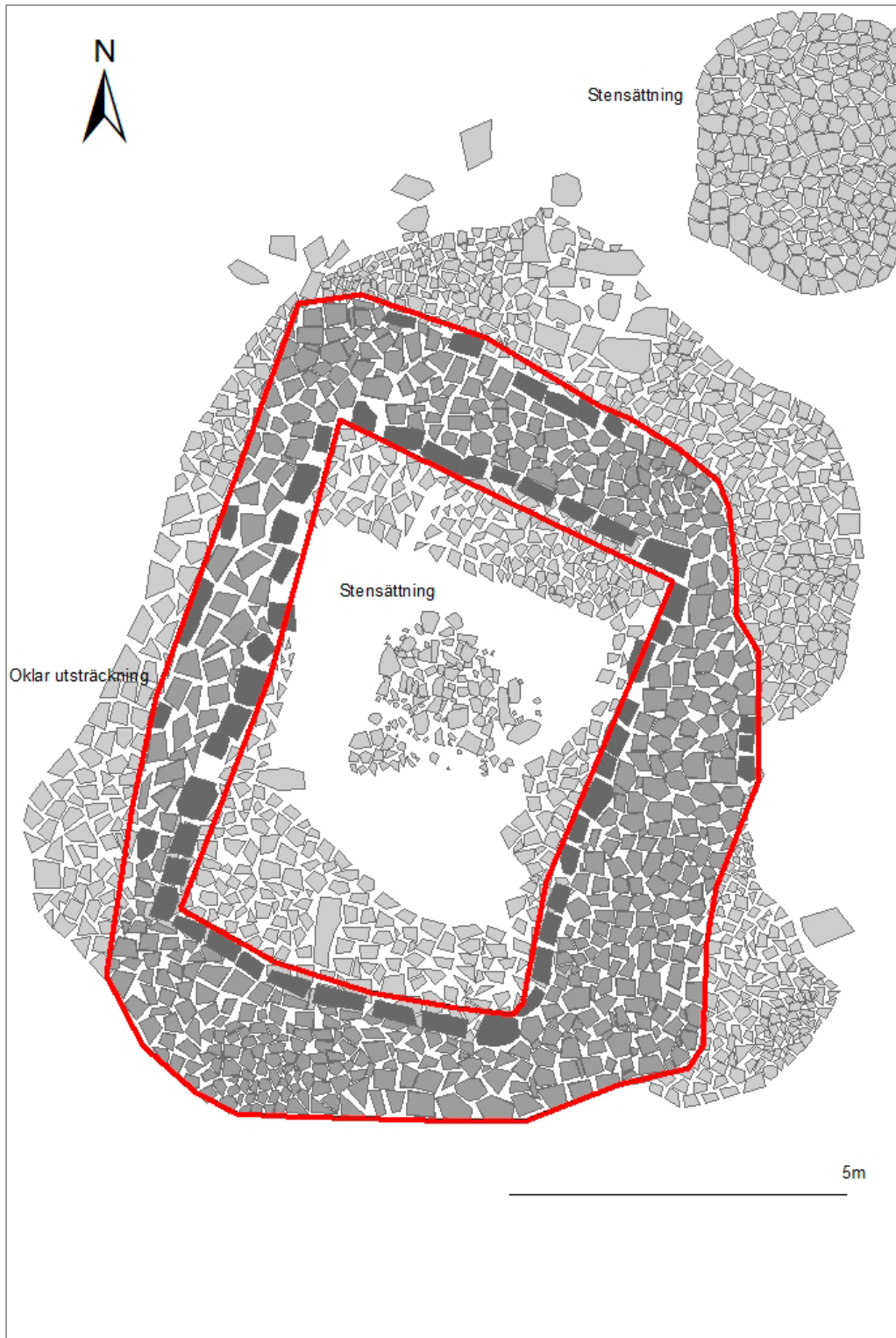
Knappt två kilometer fågelvägen från Berg ligger Åsen. Denna plats ligger i ren skogsmark och innehåller ett gravfält och ett kulthus av stengrundtyp. Ingen av gravarna är undersökta, men gravformerna, med några få större rösen och mindre stenfyllda stensättningar, indikerar en användningstid från mellersta bronsåldern till och med romersk järnålder. Huvuddelen av gravarna kan utifrån formmässiga grunder antas vara från äldre järnåldern. I södra delen av gravfältet återfinns ett kulthus som delundersöktes 2011. Kulhusets utseende skiljer sig från andra liknande anläggningar av det här slaget. Centralt inne i kulhuset återfinns också en

3.

Den stora stensättningen vid Berg efter avtorvning. Personerna på bilden markerar stensättningens avgränsning i tre väderstreck. Den högre och tätare stenpackningen i bildens högra del utgör resterna efter den ursprungliga stensättningen på platsen. Foto av Hans Olsson, Värmlands Museum.

The large stone setting at Berg after it was uncovered. The persons in the picture are standing around the outer edge of the stone setting at three points of the compass. The higher part with more densely packed stones to the right in the picture constitutes the remains of the original stone setting of the site. Photo: Hans Olsson, Värmlands Museum.

4. | Planritning över kulthuset på Åsen i Millesvik. Den röda markeringen visar hur författaren tolkar den ursprungliga formen av kulthuset.
 Plan of the cult house at Åsen in Millesvik. The red marking shows the original shape of the cult house as interpreted by the author.

5.

Skålgrop på insidan av kulthusets inre stenram. Foto av Hans Olsson, Värmlands Museum.

Cup mark enclosed by the inner stone frame of the cult house. Photo: Hans Olsson, Värmlands Museum.

mindre stensättning. Kulthus av det här slaget brukar kunna dateras till period II–III under bronsåldern (Victor 2006), men det finns också arkeologer som menar att de snarare skall dateras till period IV eller kanske något senare (Svanberg 2006). I det här fallet finns inget som motsäger något av dateringsförslagen. På gravfältet återfinns ett röse av bronsålderstyp endast 15 meter från kulthuset och ett annat lite mindre omkring 160 meter norrut. De rösen som har den äldsta dateringen i Värmland är från omkring 1300 BC, det vill säga i övergången mellan period II och III (Olsson 2014, s.28). Då det största röset och kulthuset är de som ligger längst söderut på gravfältet med utsikt mot söder, skulle det möjligen kunna finnas en koppling mellan dessa rent tidsmässigt. De förmodat yngre gravarna ligger alla norr om röset och kulthuset.

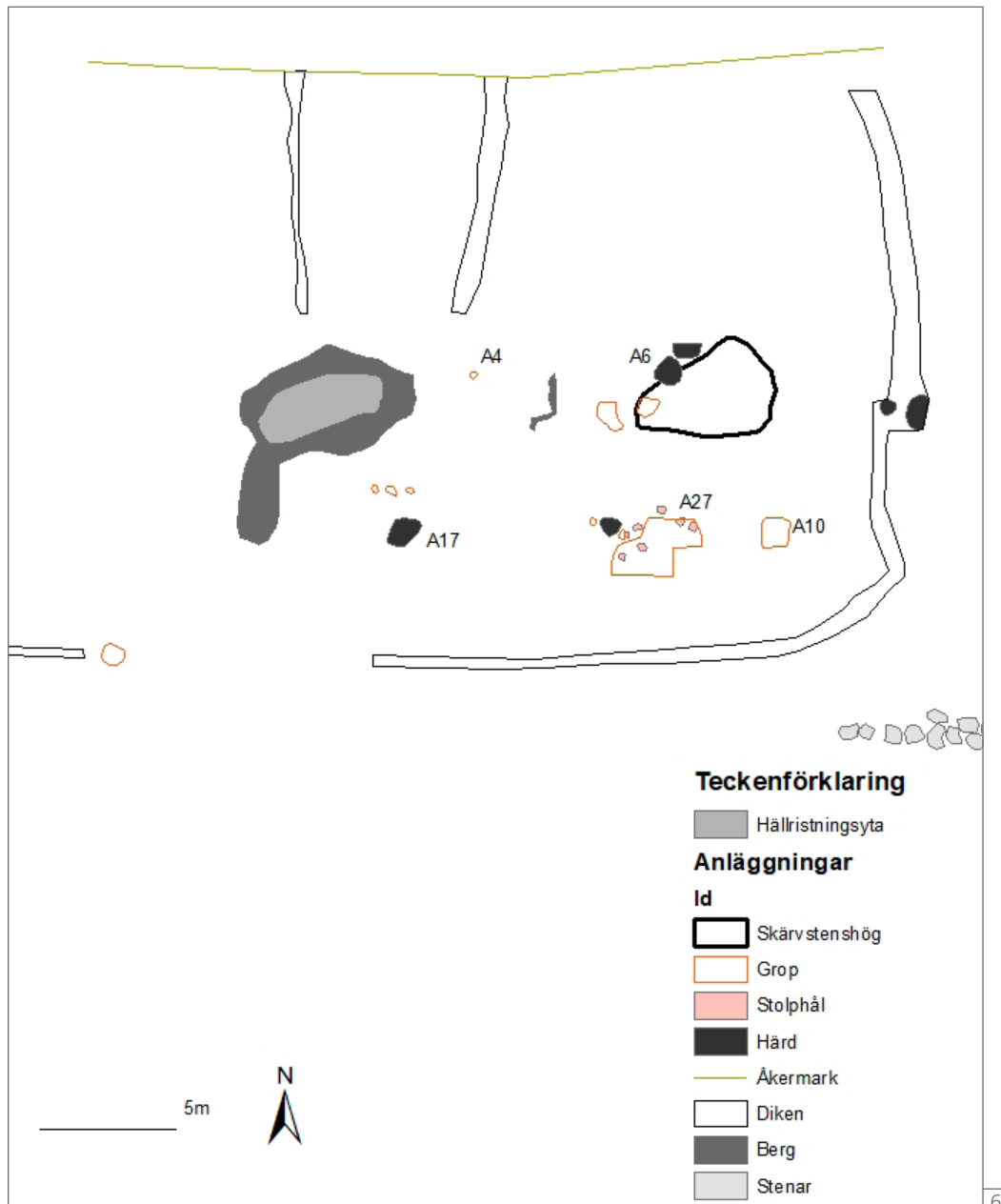
Liksom i många av de fall där liknande kulthus undersökts kan inte heller detta uppvisa något fyndmaterial. På så sätt överensstämmer resultaten med vad andra undersökningar i landet kommit fram till (Victor 2002). Vad som är tydligt med kulthuset vid Åsen är att det har byggts om och tolkningen är att detta skett under perioden 360–50 BC, det vill säga under samma tidsintervall som omstrukturen vid Berg tog sin början. Ombyggnationen har inneburit flera saker och är också anledningen till det ovanliga utseendet. Ursprungligen ser kulthuset ut

att ha varit tydligt rektangulärt med en inre och en yttre kantkedja och med en stentom yta om $8,5 \times 5,5$ meter i mitten (se figur 3). Mellan kantkedjorna har man byggt en stenpackning. Vid ombyggnationen har den inre kantkedjan rubbats och stenar plockats bort. Det inneslutna rum som ursprungligen funnits har på så sätt öppnats upp. På insidan av den inre kantkedjan har man låtit bygga en stenpackning och en mindre stensättning. Från stensättningen finns den enda dateringen från platsen, 360–50 BC. Stenpackningen har också kommit att dölja en skålgrop som är placerad på en sten på insidan av den inre kantkedjan (se figur 4). Utanför den yttre kantkedjan har man också byggt till en stenpackning av liknande stenmaterial som den inre stenpackningen. På detta sätt har kulthuset inte bara fått en annan form, det har också blivit betydligt större. Den ursprungliga storleken tolkas ha varit $12 \times 9,5$ meter, men efter ombyggnationen blev anläggningen $16 \times 10,5$ – 13 meter (Olsson 2012).

En tolkning är att ombyggnationen av kulthuset varit ett led i att åter ta platsen i anspråk för att anlägga fler gravar än de som fanns här innan. Samtidigt gjorde omformandet av kulthuset att dess ursprungliga funktion kom att förändras då det nu snarare blev en grav än en rituell anläggning som lånat vissa drag från hus.

Hällristningar vid Valdersrud

Drygt två kilometer fågelvägen från Åsen ligger hällristningarna vid Valdersrud. Hällristningsmotiven består bland annat av skepp, adoranter, ormar, skålgropar och koncentriska cirklar. På platsen återfinns också två skärvestenshögar och ett omfattande kulturlager innehållande fynd som brända ben, bränd lera, keramik, skärvesten mm. I och under kulturlagret har även anläggningar i form av härdar, gropar och stolphål påträffats och undersökts. Dateringar från platsen visar att den började användas 1190–890 BC, men att huvudaktiviteterna tycks ha skett under förromersk och romersk järnålder. Från den perioden är de flesta daterade anläggningarna och huvuddelen av fynden. Från början av den perioden, 300–200 BC, har vi exempel på hur nya anläggningar grävts ner genom ett redan befintligt kulturlager och att man på samma gång rört om bland de fynd och kulturlager som funnits där. Användandet av platsen har sedan intensifierats, vilket bland annat medfört att man anlagt ett grophus under förromersk järnålder och en skärvestenshög vid övergången till romersk järnålder (se figur 5). Med dessa exempel vill jag argumentera för att platsen, liksom de två ovanstående exemplen, har omvandlats på samma gång som den använts och att man gjort det utifrån en medveten strategi (Olsson 2016 och Olsson 2018).

6.

Planritning över undersökningarna vid Valdersrud. Centralt syns det berg på vilka hällristningarna är belägna. Ett kolprov från kulturlagrets botten i bergets östra kant är daterat till mellan 1190–890 BC. På ritningen syns också de anläggningar som hittills påträffats. Bland dessa syns härden A17 daterad till 360–50 BC, gropen A10 daterad till 350–40 BC och stolphålet A27 daterad till 200–40 BC. Det senare har ingått i en mindre byggnad av typ hydda eller grophus. Vidare syns gropen A4 daterad till 420–580 AD och härden A6 daterad till 190 BC–AD. Den senare täcktes delvis av den skärvstenshög som finns på platsen.

Plan of the archaeological excavations at Valdersrud. The rock where the rock carvings were located can be seen in the central parts. A radiocarbon sample from the bottom of the cultural layer by the eastern edge of the rock is dated to 1190–890 BC. Features encountered so far are also shown on the plan. Among these are the hearth A17, 360–50 BC; the pit A10, 350–40 BC; and the post hole A27, 200–40 BC. The latter was part of a smaller building, such as a hut or a pit-house. Further, the pit A4, AD 420–580 and the hearth A6, 190 BC–AD, can be seen. The latter was partially covered by the heap of fire cracked stones that was encountered at the site.

7.

Byggnadslämning/grophus vid hällristningarna vid Valdersrud undersöks. På bilden syns några av de stolphål som ingått i byggnaden, samt hur de ligger under ett tjockt kulturlager. Foto av Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

Remains of a building/pit-house are excavated by the rock carvings at Valdersrud. The picture shows some of the post holes that were part of the building, as well as how they were situated underneath a thick cultural layer. Photo: Ellinor Larsson, Värmlands Museum.

Bebyggelsemönster på Värmlandsnäs under bronsåldern och äldre järnåldern

De exempel jag valt visar att olika slags platser omskapats inom ett relativt begränsat område under en period när denna del av Värmland ser ut att ha varit del av en tydlig bebyggelseexpansion. Detta skall ses i ljuset av att det är vanligt i arkeologisk litteratur att tolka återbruk eller förvandling av monument som ett sätt att legitimera en ny elit vid brytningstider. Som vi också har sett är de exempel jag tagit upp inte vad man vanligen kallar monument. Inte desto mindre måste platserna varit kända för att människorna skall ha kunnat omvandla dem och omvandlingen måste också haft ett syfte. (Hållans Stenholm 2012).

Från och med mellersta bronsåldern ser det ut att ha funnits ett tydligt centrum i området där gården Berg ligger. Här återfinns stora mängder synliga gravar, varav flera stora rösen, skålgropar, tre kulthus och Värmlands hittills enda belagda plats för förhistorisk bronsgjutning. Dessutom finns belägg för järnframställning under yngre bronsåldern, ett av de tidigaste exemplen från Västsverige. Under loppet av

Yngre bronsåldern sker dels en förtätning av bebyggelsen i samma område, men också en expansion. Främst ser denna expansion ut att ha ägt rum norrut från centrumområdet, men också till viss del sydost därom. I det arkeologiska materialet syns expansionen främst i förekomsten av mindre rösen och stensättningar. På två av de platser som berörs av denna sydostliga expansion återfinns hällristningar med figurer. En förklaring till placeringen av hällristningarna skulle kunna vara att man medvetet velat manifestera sig som ingående i en sydsandinavisk kultur och att man medvetet gjort det i ett område som tidigare varit glest befolkat, men som nu blivit del av en större bebyggelse knuten till det gamla centrumet. Vid bebyggelseexpansionen kan det ha varit viktigt att visa på en tillhörighet samtidigt som man skapar centrala platser i ett nytt lokalområde.

Under äldre järnåldern utökas expansionen ytterligare. Ett stort antal gravar anläggs, inte bara i tidigare bebyggda områden, utan också i områden som tidigare mer eller mindre har saknat fast bebyggelse. Den totala bebyggelsen har på detta sätt blivit betydligt mer utvidgad än den var under mellersta och yngre bronsåldern.

Tolkningsförslag till omvandlingarna

Kan det vara så att omvandlingarna av de platser som beskrivits ovan är en följd av just bebyggelseexpansionen? Att det centrum som en gång existerade nu inte längre var ett lika naturligt centrum, utan att det kunde ifrågasättas därför att bebyggelsen nu var mera utbredd? Som vi har sett verkar förvandling och/eller återbruk av monument främst ha ägt rum under brytningstider. Förromersk järnålder på Värmlandsnäs kan mycket väl betraktas som en sådan brytningstid. Visserligen finns många tecken på kontinuitet, men det finns också tydliga tecken på förändring. I en tid när ett gammalt centrum ifrågasattes kan man, för att ändå slå fast dess fortsatta betydelse, ha valt att omvandla äldre platser som varit betydelsefulla och bygga på dem för att förstärka deras betydelse. Omvandlingen av lämningarna vid Berg, mitt i det mest centrala området, med anläggandet av skeppsliknande gravar på en plats med kulthus och gravar, kan ha varit ett sätt att visa på en referens bakåt. På samma gång har man kunnat knyta an till någonting nytt genom den för Värmland nya gravtypen skeppssättning, som tillsammans med utsikten kopplade till Väneren, sjöfart och på så sätt områdena på andra sidan Väneren i Västergötland.

På samma sätt kan omvandlingen av kulhuset på Åsen och anläggandet av gravar på platsen ha varit en möjlighet att visa att man tillhörde något etablerat, samtidigt som man skapade något nytt och var del av ett nytt skeende. Att man omvandlat och anlagt nya lämningar vid hällristningarna i Valdersrud kan också ha varit ett led i en sådan process. Valdersrud kan ses som en av de nya viktiga platserna i den expansion som inleddes under yngre bronsåldern. Flera hundra år senare var det säkert viktigt att förstärka platsen som en lokal samlingsplats i

ett område, som fått en betydligt större befolkning än tidigare. Detta gjorde man genom ökade aktiviteter på platsen, vilket visar sig i de tjocka kulturlagren och anläggandet grophuset och skärvtenshögar.

Att de exempel jag beskrivit inte utgjort några egentliga monument är kanske också tecken på hur omfattande den bebyggelseexpansion som skedde var. Omstruktureringen av landskapet har varit så betydande att den berört många olika landskapsavsnitt och på samma gång olika fornlämningsplatser. Om det sedan var en ny elit eller en gammal som lät manifesteras sig på detta sätt är svårare att svara på. Hade omvandlingen enbart berört större monument skulle min tolkning varit, att det rört sig om en ny elit och dess behov av att knyta an till ursprung och visa på kontinuitet. När det nu inte enbart rör sig om monument, utan helt andra och olikartade fornlämningsplatser, är den tolkningen inte lika självklar. Omvandlingarna av platserna kanske hellre skall ses som ett sätt för en redan existerande elit att åter stärka greppet om en äldre struktur som höll på att lösas upp och som ett sätt för ett gammalt centrum att kvarstå i det nya.

Referenser

- Bengtsson, Lasse. 2004. *Bilder vid vatten*. Uddevalla.
- Bolin, Hans. 1999. *Nybyggnad–tillbyggnad–ombyggnad*. Om användandet av skärvtensvallar och kuströsen i Norrland. Spiralens öga. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter Nr 25. Södertälje.
- Hållans Stenholm, Ann-Mari. 2012. *Fornminnen. Det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen*. Nordic academic press. Riga.
- Nationalencyklopedins ordbok. 1996. Band 2. Belgien.
- Ling, Johan. 2008. *Elevated rock art*. Towards a maritime understanding of rock art in nothern Bohuslän, Sweden. GOTARC serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 49. Solna.
- Lönn, Marianne. 2014. *Kultplatsen på Stora Holm*. Med bidrag av Jan Apel och Torbjörn Brorsson. 2014. UV Rapport 2014:45.
- Munkenberg, Betty-Ann. 2004. *Monumentet i Svartenborg*. Projekt Gläborg–Rabbalshede Bygden innanför fjordarna. Gravar och ritualer. Kulturhistoriska dokumentationer nr 15. Uddevalla.
- Munkenberg, Betty-Ann. 2012. *Stenpackningar*. In situ
- Olsson, Hans. 2008. Skeppssättningar och kulthus vid Berg på Värmlandsnäs. Rapport 2008:39.
- Olsson, Hans. 2009. *Berg – en kommunikativ plats på Värmlandsnäs*. In situ. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift 2006–2007. Uddevalla.
- Olsson, Hans. 2012. *Ett kulthus vid Åsen i Millesvik på Värmlandsnäs*. Rapport 2012:9.
- Olsson, Hans. 2014. *På andra sidan vattnet – bronsåldern i Värmland*. GOTARC SERIES C. ARKEOLOGISKA SKRIFTER NO 77.
- Olsson, Hans. 2016. *Arkeologisk undersökning kulturlager invid hällristningarna vid Valdersrud*. Rapport 2016:5.
- Olsson, Hans. 2018. *Kulturlager och byggnadslämningar invid hällristningarna i Valdersrud*. Rapport 2018:1.
- Pettersson, Maria. 2006. *Djurhållning och betesdrift*. Djur, människor och landskap i Västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder. Linköping.
- Svanberg, Fredrik. 2006. *I de mystiska kulthusens mörka inre*. Kulthus & dödshus. Riksantikvarieämbetet. Lund.
- Victor, Helena. 2002. *Med graven som granne*. Aun 30. Stockholm.
- Victor, Helena. 2006. *Bronsålderns kulthus – ett dateringsproblem i en komplex miljö*. Kulthus & dödshus. Riksantikvarieämbetet. Lund.

Summary

There are clear indications of expansion of settlement in pre-Roman and Roman Iron Age in Värmland, as in many other parts of Sweden. This article is based on three different types of sites that have been examined in Värmlandsnäs in the past ten years. These places are located within a limited geographical area and archaeological findings show that they were rebuilt and restructured within the course of the pre-Roman and early Roman Iron Age. These activities are linked to theories of continuity and re-use of sites in prehistoric times.

Based on these theories, the author has interpreted the re-structuring of the three sites as part of a course of events where expanding settlement patterns may have led to the calling into question of older central places. It may have been important for some people to mark the affiliation and refer to older sites of importance in order to maintain older power structures.